

การบริหารจัดการองค์กรเชิงพุทธธรรม Organization Management Buddhist Morality

พระครูสุขชัยพัชรมงคล (วิชณฺ์ ตปสมปนฺโน)
นิสิตปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
E-mail.suchai_mcu@hotmail.com

บทคัดย่อ

การบริหารจัดการองค์กรต่างๆ ในปัจจุบันมีความจำเป็นที่ต้องอาศัยวิทยาการ บริหารจัดการ เข้ามาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่องค์กร การบริหารหรือการจัดการ เป็น ศาสตร์แขนงหนึ่งที่มีความสำคัญและจำเป็นต่อการดำเนินกิจกรรมของหน่วยงานทุกระดับ โดย การบริหาร (Administration) นิยมใช้ในภาครัฐหรืองานที่เกี่ยวกับนโยบาย และการจัดการ (Management) นิยมใช้ในภาคธุรกิจเอกชน ผู้บริหารต้องมีวิสัยทัศน์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ผู้บริหารต้องมีจักขุมา แปลว่า มีสายตาที่ยาวไกล คือมองการณ์ไกล” วิสัยทัศน์ช่วยให้ ผู้บริหารสามารถวาดภาพจุดหมายปลายทางได้ชัดเจนและใช้สื่อสารให้สมาชิกในองค์กร ยอมรับ และดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทางที่วางไว้

คำสำคัญ:การบริหารจัดการองค์กร, เชิงพุทธธรรม

Abstract

Management of various organizations At present, it is necessary to rely on management science. Used to maximize benefits for the organization Administration or management It is an area of science that is important and necessary for the activities of all levels of the department. Administration is popularly used in the government sector, or work related to policy and management (Popular) is used in the private sector. Executives must have a vision. The Lord Buddha said "Executives must have a optic eye that means having long sight. Is foreseeable. "The vision helps executives to clearly draw destinations and communicate to members of the organization and proceeded to the planned destination.

Keyword: Organization Management, Buddhist Morality

บทนำ

ผู้บริหารทุกคนต้องสนใจในงานด้านการบริหารจัดการ คือ 1) คน (Man) ทรัพยากรบุคคลที่ถือได้ว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งที่จะก่อผลสำเร็จให้กับกิจการได้อย่างมาก ทั้งนี้ในแง่ของปริมาณและคุณภาพ 2) เครื่องจักร (Machine) คือ เครื่องจักร อุปกรณ์ที่จัดหาและซื้ออย่างพิถีพิถัน เพื่อใช้ปฏิบัติงานให้เกิดประโยชน์สูงสุดและคุ้มค่า 3) เงินทุน (Money) นับเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้การสนับสนุนในการจัดหาทรัพยากรเพื่อหล่อเลี้ยงและเอื้ออำนวยให้กิจกรรมขององค์กรดำเนินไปโดยไม่ติดขัด และ 4) วัสดุสิ่งของ (Material) ถือเป็นปัจจัยที่มีปริมาณและมูลค่าสูงไม่ต่างไปจากปัจจัยตัวอื่นๆ เพราะวัตถุดิบและสิ่งของเหล่านี้จะต้องมีการจัดหาใช้ดำเนินการผลิต¹ และสิ่งที่สำคัญมากคือ

การบริหารจัดการเป็นสิ่งสำคัญต่อผู้บริหารทุกองค์กร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้บริหารต้องมีจักขูมา มีสายตาทียาวไกลคิดมองการณ์ไกล² วิสัยทัศน์ช่วยให้ผู้บริหารสามารถวาดภาพจุดหมายปลายทางได้ชัดเจน พระพุทธเจ้าทรงกำหนดการประพฤติปฏิบัติธรรมเป็นเป้าหมายสูงสุดคือ วิมุตติกล่าวคือความหลุดพ้นทุกข์ ตามพุทธพจน์ที่ว่า³ เปรียบเหมือนมหาสมุทรมีรสเดียวคือรสเค็มฉ่ำไฉ ธรรมวินัยนี้ก็มีรสเดียวคือวิมุตตรส ฉะนั้น พระพุทธเจ้าทรงวางแผนเพื่อประกาศศาสนาได้ส่งพระสาวกให้แยกย้ายกันไปโน้มน้าวทางต่างๆ ด้วยพระดำรัสว่า⁴ ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ เธอทั้งหลายจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์แก่อกุลและความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่างไรทางเดียวกันสองรูป แม้เราเองก็จะไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือ การดำเนินงานเพื่อให้หลักธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาแพร่หลายออกไปทำให้มีผู้เคารพเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัย น้อมนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติเหล่านั้น เพราะพระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นแก่ชาวโลก โดยให้เกิดประโยชน์สุขตามที่พระพุทธเจ้าทรงประสงค์ 3 ประการ คือ

- 1) ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ (ประโยชน์ในชาตินี้)
- 2) สัมปรายิกัตถประโยชน์ (ประโยชน์ในชาติหน้า)
- 3) ปรมัตถประโยชน์ (ประโยชน์อย่างยิ่ง คือ นิพพาน)⁵

¹ ธงชัย สันติวงษ์, *องค์การและการบริหาร*. พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2543), หน้า 7-8.

² อด.ต.ก. (ไทย) 20/459/156.

³ วิ.จ. (ไทย) 7/402/291.

⁴ วิ.ม. (ไทย) 1/32/39

⁵ วิ.ม. (ไทย) 23/15/172.

ความหมายของการบริหาร

การบริหารหรือการจัดการ เป็นศาสตร์แขนงหนึ่งที่มีความสำคัญและจำเป็นต่อการดำเนินกิจกรรมของหน่วยงานทุกระดับ โดยการบริหาร (Administration) นิยมใช้ในภาครัฐหรืองานที่เกี่ยวกับนโยบาย และการจัดการ (Management) นิยมใช้ในภาคธุรกิจเอกชนได้มีนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญได้นิยามไว้ดังนี้

ดิน ปรัชญพฤทธิ์ การบริหารหมายถึงกระบวนการนำเอาการตัดสินใจและนำนโยบายไปปฏิบัติสวนการบริหารรัฐกิจนั้นหมายถึงการนำเอานโยบายสาธารณะไปปฏิบัติได้เสนอภารกิจสำคัญในการบริหารไว้⁶ คือ

1) การวางแผน หมายถึง การกำหนด โครงการอย่างกว้าง ๆ ว่ามีอะไรบ้างที่จะต้องลงมือปฏิบัติตามลำดับวางแนววิธีปฏิบัติพร้อมด้วยวัตถุประสงค์ของการปฏิบัติงานนั้น ก่อนลงมือปฏิบัติการ

2) การจัดองค์การ หมายถึง การจัดรูปโครงสร้างหรือเค้าโครงของการบริหารโดยกำหนดอำนาจหน้าที่ของหน่วยงานย่อยหรือตำแหน่งต่างๆของหน่วยงานให้ชัดเจนพร้อมด้วยกำหนดลักษณะและวิธีการติดต่อสัมพันธ์ตามลำดับชั้นลดหลั่นลงไป

3) การจัดคนเข้าทำงานหมายถึงการบริหารงานเกี่ยวกับการบริหารบุคคลของหน่วยงาน การบริหารงานบุคคลดังกล่าวรวมถึงการแสวงหาคนทำงานมาบรรจุ การแต่งตั้ง การฝึกอบรม และการพัฒนาบุคคล การบำรุงขวัญการเลื่อนขั้น ลดขั้น ตลอดจนการพิจารณาให้พ้นจากงานและการบำรุงรักษาสภาพของการทำงานให้ดี และมีประสิทธิภาพให้คงอยู่ต่อไป

พยอม วงศสารศรี ไดให้ความหมายไว้ว่า การบริหาร หมายถึง กระบวนการจัดการของผู้จัดการที่ใช้ศิลปะและกลยุทธ์ต่าง ๆ ดำเนินกิจการตามชั้นใจของสมาชิกในองค์กร การตระหนักถึง ความสามารถ ความถนัดความต้องการและความมุ่งหวังด้านความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติงานของสมาชิกองค์การควบคู่ไปด้วยองค์การจึงจะสัมฤทธิ์ผลตามเป้าหมายที่กำหนดไว้⁷

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต)กล่าวถึงการบริหารเป็นวิธีการทำให้งานสำเร็จโดยอาศัยผู้อื่น (Getting things done through other people) และกล่าววาทะที่ผู้บริหารเป็นกรอบพิจารณาของผู้บริหารให้สำเร็จมี 5 ประการตามค้าย่อภาษาอังกฤษว่า “POSDC” ดังนี้ คือ

1. P คือPlanningหมายถึงการวางแผนเป็นการกำหนดแนวทางการดำเนินความสำเร็จที่จะทำตามมาในอนาคต ผู้บริหารที่ดีต้องมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล เพื่อกำหนดทิศทางขององค์กร

⁶ดิน ปรัชญพฤทธิ์, การบริหารการพัฒนา : ความหมาย เนื้อหา แนวทางและปัญหา, พิมพ์ครั้งที่ 13. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555), หน้า 34-35.

⁷พยอม วงศสารศรี, องค์กรและการจัดการ, (กรุงเทพมหานคร:พรานนกการพิมพ์, 2542), หน้า 36.

2. O คือ Organizing หมายถึงคือการจัดองค์กรเป็นการกำหนดความสัมพันธ์ของสมาชิกและสายบังคับบัญชาภายในองค์กรมีการแบ่งงานกันทำและการกระจายอำนาจ

3. S คือ Staffing หมายถึงงานบุคลากรเป็นการสรรหาบุคลากรใหม่ การพัฒนาบุคลากรและการใช้คนให้เหมาะสมกับงาน

4. D คือ Directing หมายถึงการอำนวยความสะดวกเป็นการสื่อสารเพื่อให้เกิดการตามแผนผู้บริหารต้องมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีและต้องมีภาวะผู้นำ

5. C คือ Controlling หมายถึงการกำกับดูแลเป็นการควบคุมคุณภาพของการปฏิบัติงานภายในองค์กรรวมทั้งกระบวนการแก้ปัญหาภายในองค์กร⁸

พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)กล่าวว่าการบริหารหมายถึงศิลปะ แห่งการทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่น ซึ่งนักบริหารมีหน้าที่ในการวางแผน จัดองค์กรอำนวยความสะดวก ควบคุมทรัพยากรบุคคลและทรัพยากรอื่นๆ ให้ดำเนินงานไปในทิศทางเพื่อบรรลุเป้าหมายที่วางไว้หน้าที่ของนักบริหารมีอยู่ 5 ประการ คือการวางแผน (Planning) การจัดองค์กร (Organizing) การแต่งตั้งบุคลากร (Staffing) การอำนวยความสะดวก (Directing) และ การควบคุม (Controlling) แม้ว่าหน้าที่ของนักบริหารทั้ง 5 ประการจะถูกกำหนดโดย นักวิชาการสมัยใหม่ก็ตามแต่เมื่อกันทางปฏิบัติแล้วคนไทยเราก็บริหารบ้านเมื่อนานแล้วหน้าที่ของนักบริหารปรากฏชัดเจนในการปฏิบัติขององค์การตั้งแต่สมัยโบราณ⁹

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตฺโต)หมายถึง คำว่า “บริหารมาจากคำว่า ปริ ในภาษาบาลี แปลว่า รอบคอบ รอบด้าน ชัดเจน คำว่า ทาร แปลว่า นำไป แบ่ง ตัดลัด ลดทอน รวมแล้วแปลว่า การนำไปอย่างรอบคอบ, การแบ่งแยกกันอย่างรอบคอบ, การกระทำแบบตัดลัด, การดำเนินการอย่างถูกต้องดีงาม”

พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี กล่าววา ผู้บริหารงานที่ดีจะต้องมีวิธีการบริหารงานที่จะทำให้สนใจลูกน้องธรรมชาติสำหรับผู้บริหารงานคือจะต้องมีความหนักแน่นมั่นคงและสามารถเป็นเสาหลักในการสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ลูกน้องได้มีความสามารถในการแบ่งงานให้ลูกน้องทำตามความชำนาญของแต่ละบุคคลและรู้จักกระจายอำนาจให้แก่ลูกน้องได้ช่วยแบ่งเบาภาระของตนเอง ดังนั้นผู้บริหารงานที่ดีจึงเป็นผู้ที่คอยดูแลภาพรวมในการทำงานของบุคคลในองค์การ¹⁰

สรุปได้ว่า การบริหาร คือ การร่วมมือกันขับเคลื่อนงานให้เป็นไปด้วยความคล่องตัวโดยใช้คน เงิน วัสดุ และการจัดการให้เหมาะสมตามส่วนด้วยความเสมอภาคด้วยความมุ่งมั่นเพื่อ

⁸พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พุทธวิธีในการบริหาร**, พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544), หน้า 3-5.

⁹วิรัช วิวิชนีภาวรรณ, **คุณธรรมสำหรับนักบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, 2534), หน้า 2-3.

¹⁰พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี), **คนสำราญงานสำเร็จ**, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2550), หน้า 25-32.

งานนั้นบรรลุเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพประสิทธิผล จากคนทุกคนในสังคมต้องร่วมมือกันแสดง

การประยุกต์ใช้พุทธวิธีในการบริหารจัดการ

การศึกษาพุทธวิธีการบริหารในครั้งนี้หากพิจารณาแล้วหน้าที่ (Function) ของนักบริหารมีอยู่ 5 อยู่ประการ ตามคำย่อในภาษาอังกฤษว่า POSDCP

P คือ Panning หมายถึง กาวางแผน เป็นการกำหนดแนวทางดำเนินงานในปัจจุบัน เพื่อความสำเร็จที่จะตามมาในอนาคต ผู้บริหารที่ดีจะต้องมีวิสัยทัศน์เพื่อกำหนดทิศทางขององค์กร

O คือ Organizing หมายถึง การจัดองค์กร เป็นการกำหนดโครงสร้างความสัมพันธ์ของสมาชิกและสายบังคับบัญชาภายในองค์กร มีการแบ่งงานกันทำและการกระจายอำนาจ

S คือ Staffing หมายถึง งานบุคลากรเป็นการสรรหาบุคลากรใหม่ การพัฒนาบุคลากรและการใช้คนให้เหมาะกับงาน

D คือ Directing หมายถึง การอำนวยการเป็นการสื่อสารเพื่อให้เกิดการดำเนินการตามแผน ผู้บริหารต้องมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีและมีภาวะผู้นำ

C คือ Controlling หมายถึง การกำกับดูแลเป็นการควบคุมคุณภาพของการปฏิบัติงานภายในองค์กรรวมทั้งกระบวนการแก้ปัญหาภายในองค์กร

ดังนั้น เมื่อพิจารณาพุทธวิธีบริหารในประเด็นที่เกี่ยวกับการวางแผน การจัดองค์กร การบริหารงานบุคคล การอำนวยการ และการกำกับดูแล ตามลำดับดังต่อไปนี้

(1) พุทธวิธีในการวางแผน คือการใช้วิสัยทัศน์กำหนดเป้าหมายวัตถุประสงค์ และพันธกิจ ให้ชัดเจน เพื่อให้สมาชิกได้ปฏิบัติไปในทิศทางเดียวกัน วิสัยทัศน์ช่วยให้ผู้บริหารสามารถวาดภาพจุดหมายปลายทางได้ชัดเจนและใช้สื่อสารให้สมาชิกภายในองค์กรยอมรับและดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทางนั้นองค์กรทั้งหมดก็ถูกขับเคลื่อนไปด้วยวิสัยทัศน์นี้

(2) พุทธวิธีในการจัดองค์กร คือการกระจายอำนาจการให้ความเคารพซึ่งกันและกัน หมายถึง ลูกน้องต้องให้ความเคารพหัวหน้า ในทางพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้พระภิกษุต้องเคารพกันตามลำดับพรรรษา ผู้บวชที่หลังต้องแสดงความเคารพต่อผู้บวชก่อนและการใช้คนให้เหมาะกับงานในองค์กร

(3) พุทธวิธีในการบริหารงานบุคคล คือ การจัดอบรมเพื่อพัฒนาบุคลากร การจัดสรรภาระหน้าที่ให้ปฏิบัติงานตามความรู้ความสามารถมีระบบการให้รางวัลและการลงโทษ นั่นคือ ใครทำดีก็ควรได้รับการยกย่อง ใครทำผิดก็ควรได้รับการลงโทษ

(4) พุทธวิธีในการอำนวยการ คือ การสื่อสารเพื่อการบริหารการดำเนินงาน ใช้หลัก 4 ส. ได้แก่ 1) สันตสนา (แจ่มแจ้ง) หมายถึง อธิบายขั้นตอนการดำเนินงานได้อย่างชัดเจนแจ่มแจ้งช่วยให้สมาชิกปฏิบัติตามได้ง่าย 2) สมทปนา (จงใจ) หมายถึง อธิบายให้เข้าใจและเห็นชอบกับวิสัยทัศน์จนเกิดศรัทธาและความรู้สึกว่าจะต้องฝันให้ไกลและไปให้ถึง 3) สมุตเตชนา (แก้แล้วกล้า) หมายถึง ปลุกใจให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเองและมีความกระตือรือร้นในการ

ดำเนินการไปสู่เป้าหมาย และ 4) สัมผัสสังนา (ร่าเริง) หมายถึง สร้างบรรยากาศในการทำงาน ร่วมกันแบบกัลยาณมิตรซึ่งจะส่งเสริมให้สมาชิกมีความสุขในการทำงาน และความสามารถในการจูงใจคนของพระพุทธเจ้า ตรงกับพระสมัญญาว่า ตถาคต หมายถึง คนที่พูดอย่างไรแล้วทำอย่างนั้น พระพุทธเจ้าทรงมีภาวะผู้นำสูงมากเพราะทรง สอนให้รู้ (ยถาวาที) ทำให้ดู (ตถาการี) และ อยู่ให้เห็น (ยถาวาที ตถาการี) ยิ่งไปกว่านั้น การสั่งการแต่ละครั้งของพระพุทธเจ้าเป็นที่ยอมรับได้ง่ายเพราะไม่ทรงใช้วิธีเผด็จการ แต่ทรงใช้วิธีการแบบธรรมาธิปไตย ดังที่ทรงจำแนกแรงจูงใจในการทำความดี ซึ่งเรียกว่า อธิปไตย 3 ประการ ดังนี้ 1) อัตตอธิปไตย การทำความดีเพราะยึดผลประโยชน์หรือความพอใจของตนเป็นที่ตั้ง 2) โลกาธิปไตย การทำความดีเพราะต้องการให้ชาวโลกยกย่อง นั่นคือ ยึดทัศนคติหรือคะแนนนิยมจากคนอื่นเป็นที่ตั้ง 3) ธรรมาธิปไตย การทำความดีเพื่อความดี ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ นั่นคือยึดธรรมคือหน้าที่เป็นสำคัญ

(5) พุทธวิธีในการกำกับดูแล คือ การควบคุม การกำกับดูแลสมาชิกภายในองค์กรให้ปฏิบัติหน้าที่เพื่อบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญแก่การกำกับดูแลองค์กรเป็นอย่างยิ่ง ดังที่ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อให้พระสงฆ์ใช้เป็นมาตรฐานควบคุมความประพฤติให้เป็นแบบเดียวกัน ทรงให้เหตุผลในการบัญญัติพระวินัยไว้ 10 ประการ เช่น เพื่อความผาสุกแห่งคณะสงฆ์ เพื่อข่มบุคคลผู้เริ่ดงาย เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความเสื่อมเสียทั้งในปัจจุบันและอนาคต เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา

สรุปว่า พุทธวิธีการบริหาร ยึดหลักธรรมาธิปไตยเป็นสำคัญด้วยเหตุผลที่ว่า ผู้บริหารเองต้องประพฤติธรรมและใช้ธรรมเป็นหลักในการบริหาร พุทธวิธีบริหารจึงไม่เป็นที่ขึ้นอัตตอธิปไตย (การถือตนเองเป็นใหญ่) และโลกาธิปไตย (การถือคนอื่นเป็นใหญ่)

การประยุกต์หลักพุทธธรรมกับการบริหารจัดการ

การบริหารงานในพระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่ใช้ในการบริหารเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดและบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ในที่นี้ ขอยกนำมากล่าวเพียง 3 หมวด ได้แก่ พรหมวิหาร 4 อธิปไตย 4 และสังคหวัตถุ 4 ตามลำดับ ดังนี้

1. พรหมวิหาร 4

พรหมวิหาร แปลว่า ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหัวใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตที่หมดจดและปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ¹¹ หมายถึง ข้อธรรมที่บุคคลผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นพ่อแม่ครูบาอาจารย์และผู้ปกครองหรือผู้นำซึ่งมีฐานะสูงกว่า ควรมีไว้ประจำใจเพื่อให้สามารถปฏิบัติต่อผู้ที่มีฐานะต่ำกว่าได้อย่างเหมาะสม อีกทั้งเป็นคุณธรรมที่เกื้อกูลหนุนนำให้บุคคลที่ได้ประพฤติปฏิบัติบำเพ็ญและศรัทธาอีกประการหนึ่งด้วย ซึ่งประกอบด้วยคุณธรรม 4 ประการ ได้แก่

¹¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 124.

1. เมตตา ความรัก ปราบปรามต้อยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่เมตตาและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั้งหน้า เมตตา ความหมายโดยวิเคราะห์ศัพท์ หมายถึง มีน้ำใจเยื่อใยใฝ่ประโยชน์สุขแก่คนทั้งหลาย หรือน้ำใจปรารถนาประโยชน์สุขที่เป็นไปต่อมิตร เมตตาโดลักษณะหน้าที่หรือกิจ(รส)ผลปรากฏ(ปัจจุปัญฐาน)และปทัสถาน (เหตุใกล้) กล่าวคือ เมตตา(ในสถานการณ์ที่คนอื่นอยู่เป็นปกติ) ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการเกื้อกูลแก่คนสัตว์ทั้งหลาย หน้าที่ = น้อมนำประโยชน์เข้าไปให้แก่เขา ผลปรากฏ = กำจัดความอาฆาตแค้นเคืองให้ปราศไป ปทัสถาน = เห็นภาวะที่น่าเจริญใจของคนสัตว์ทั้งหลาย เมตตา มีสมบัติ(ความสมบูรณ์หรือความสัมฤทธิ์ผล)และวิบัติ (ความล้มเหลวหรือการปฏิบัติผิดพลาดไม่สำเร็จผล) คือ สมบัติ = สงบหายไร้ความแค้นไม่พอใจ วิบัติ = เกิดเสนาหา ส่วนข้าศึก คือ อุกุศลซึ่งเป็นศัตรูคู่ปรับที่จะทำลายหรือทำกรรมนั้นให้เสียไป คือ ข้าศึกใกล้ = รากะ ข้าศึกไกล = พยาบาท คือความขัดเคืองไม่พอใจ¹² ความเมตตาความรักใคร่ปรารถนาจะให้ผู้อื่นเป็นสุข ถ้าเป็นสิ่งที่บริสุทธิ์ใจใสสะอาด ไม่มีโลภะ โทสะ โมหะ ประปนอยู่จะปฏิบัติแก่ญาติหรือมีใญ่ญาติก็ตาม แม้แต่ แก่สรรพสัตว์ทั้งหลายย่อมทำลายกำแพงที่จะกีดกันความดีที่แผ่แผ่ผู้อื่นลงได้ แม้บุคคลที่บำเพ็ญความเมตตาอยู่เป็นนิตยชีวิตย่อมมีความสุขสงบ และร่มเย็นอยู่เนื่อง ๆ และปรากฏในเมตตาสูตร¹³ ที่กล่าวถึงอานิสงส์ของเมตตาไว้ 11 ประการ ดังนี้

1. หลับเป็นสุข
2. ตื่นเป็นสุข
3. ไม่ฝันร้าย
4. เป็นที่รักของมนุษย์
5. เป็นที่รักของอมมนุษย์
6. เทวดาทันหลายรักษา
7. ไฟ ยาพิษหรือศัสตรากล้ากรายไม่ได้
8. จิตตั้งมั่นได้เร็ว
9. สีหน้าสดใส
10. ไม่หลงลืมสติตาย
11. เมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษอันยอดเยี่ยม¹⁴ ย่อมเข้าถึงพรหมโลก¹⁵

ดังนั้น ความเมตตาจึงเป็นคุณธรรมที่สำคัญในสังคมปัจจุบันที่คนเราควรฝึกหัดปฏิบัติตนเป็นข้อแรกในพรหมวิหาร 4 ถ้าไม่เริ่มต้นในข้อนี้ ข้อต่อไปก็ยากที่จะปฏิบัติได้ อานิสงส์

¹² เรื่องเดียวกัน.

¹³ อัง.เอกาทศก. (ไทย) 24/15/425-426.

¹⁴ คุณวิเศษอันยอดเยี่ยม ในที่นี้ หมายถึง อรหัตตผล (อัง.เอกาทศก. (บาลี) 3/15/385).

¹⁵ อัง.เอกาทศก. (ไทย) 24/15/425-426.

ของการเจริญเมตตาอย่าอ้อมปรากฎขึ้นจากจิตใจแล้วแผ่ชานออกมาทางกาย ทางวาจาของผู้นั้น ผู้ที่มีความเมตตาอย่าอ้อมสัมผัสได้เมื่อบุคคลที่ใกล้เคียงได้คบหาสมาคมพูดจาปราศรัยและดำเนินชีวิตร่วมกันในสังคมนั้นเอง

2. กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์กรุณา ความหมายโดยวิเคราะห์ศัพท์ หมายถึงทำความสะเทือนใจแก่สารุชน เมื่อคนอื่นประสบทุกข์หรือถ้อยถอนทำทุกข์ของผู้อื่นให้หมดไป หรือใฝ่ใจไปรับรู้ต่อคนสัตว์ทั้งหลาย ที่ประสบทุกข์ กรุณาโดยลักษณะ หน้าที่หรือกิจ(รส) ผลปรากฏ(ปัจจุปัฏฐาน) และปทัสถาน(เหตุใกล้) กล่าวคือ กรุณา(ในสถานการณ์ที่คนอื่นตกทุกข์เดือดร้อน) ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการปลดเปลื้องทุกข์แก่คนสัตว์ทั้งหลาย หน้าที่ = ไม่นิ่งดูตาย/ทนนิ่งอยู่ไม่ได้ต่อทุกข์ของคนสัตว์ทั้งหลาย ผลปรากฏ = ไม่เบียดเบียน/อวิหิงสา ปทัสถาน = เห็นภาวะไร้ที่พึ่ง/สภาพน่าอนาถของคนสัตว์ทั้งหลายที่ถูกทุกข์ครอบงำ กรุณามีสมบัติ(ความสมบูรณ์หรือความสัมฤทธิ์ผล) และวิบัติ(ความล้มเหลว หรือการปฏิบัติผิดพลาด ไม่สำเร็จผล) คือ สมบัติ = สงบหายไร้วิหิงสา วิบัติ = เกิดความโศกเศร้า ส่วนข้าศึก คือ อุกุศลซึ่งเป็นศัตรูคู่ปรับที่จะทำลายหรือทำกรรมนั้นให้เสียไป คือ ข้าศึกใกล้ = โทมนัสคือ ความโศกเศร้าเสียใจ ข้าศึกไกล = วิหิงสา¹⁶ กรุณา คือ ความสงสาร คิดอยากให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ เป็นรักประเภทที่เรียกว่า “รักมีแต่ให้”¹⁷ ขอขยายความว่า เป็นความรักของมนุษย์ผู้ที่ได้ค้นพบภาวะ ความเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานในหัวใจอย่างลึกซึ้ง แล้วหลุดพ้นจากกิเลสชั้นมากลายเป็นอาชยชน ความรักชนิดนี้เกิดขึ้นจากการมองเห็นความไร้แก่นสารหรือความไม่มีตัวตนของตนเอง จึงไม่มีตัวตนไว้สำหรับเห็นแก่ตัว เมื่อไม่เห็นแก่ตัว จึงเห็นแต่โลกทั้งผอง หัวใจไร้พรมแดน เกิดเป็นความรักขั้นสูงสุด มองคน มองสรรพพืชผอมสัตว์ทั้งหลายในลักษณะโลกทั้งผองพี่น้องกัน

ความรักชนิดนี้เป็นความรักแท้ เปิดเผย บริสุทธิ์ จริ่งใจ โดยไม่เรียกร้องการตอบแทน เปรียบเสมือนแสงเดือนแสงตะวันที่สาดโลมผืนโลกโดยไม่เคยเรียกร้องสิ่งตอบแทน เปรียบเสมือนสายฝนและดงดอกไม้ที่ซโลมผืนโลก ให้ชุ่มเย็น งดงาม และไม่ต้องการให้ใครมองเห็นคุณูปการของตัวเอง เป็นดอกไม้ที่ส่งกลิ่นหอม แล้วร่วงโรยไปตามวันเวลาอย่างสงบเงียบ ไม่ปรารถนาจะเป็นปรากฏอะไร เช่นเดียวกัน พระอรหันต์ทั้งหลาย อริยชนทั้งหลาย ตั้งแต่พระโสดาบันบุคคลขึ้นไป ก็ทำงานเพราะมีความรักที่แท้เป็นแรงผลักดัน ทำงานก็เพราะว่างานนั้นเป็นสิ่งที่วิถีชีวิตของท่านควรทำ ไม่มีแรงจูงใจในลักษณะเกิดจากลาภสักการะ หรือผลประโยชน์ใด ๆ ทั้งสิ้น เหมือนเราทุกคนเกิดมาแล้วก็หายใจ ที่เราหายใจเพราะการหายใจคือส่วนหนึ่งของชีวิต

¹⁶ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 20 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2554), หน้า 124-126.

¹⁷ ว.วชิรเมธี, รักแท้คือกรุณา, พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์สุภา จำกัด, 2551), หน้า 25-27.

เราหายใจโดยไม่จำเป็นต้องเรียกร้อง ไม่จำเป็นต้องบังคับ การหายใจคือการหายใจ การหายใจมีความสมบูรณ์อย่างแล้วในตัวเองฉันใด ผู้ที่มีรักแท้ ในหัวใจก็พร้อมรักคนทั้งโลกโดยไม่เรียกร้องอะไรตอบแทนฉันนั้น ทั้งนี้ เพราะมันเป็นธรรมชาติอันเป็นธรรมดานั่นเอง

ด้วยเหตุนี้รักแท้จึงมีอีกชื่อหนึ่งว่า “กรุณา” หรือ “การุณยธรรม” เกิดขึ้นหลังจากที่ปัจเจกบุคคลผู้หนึ่งได้ค้นพบปัญญา คือ ความตื่นรู้ แล้วเกิดวิสุทธิภาวะ คือ จิตใจที่หลุดพ้น เป็นอิสระจากอกุศลอย่างสิ้นเชิง ปัญญาที่ตื่นรู้ และวิสุทธิภาวะของจิตที่หลุดพ้นจากอกุศลอย่างสิ้นเชิง ก่อให้เกิดคุณธรรมชนิดใหม่ซึ่งเปรียบเสมือนธารน้ำที่หล่อเลี้ยงของความรักก็คือ กรุณา ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงมีอีกชื่อหนึ่งว่า “มหากาโรณิกะ” แปลว่า บุคคลผู้เปี่ยมด้วยความรักอันไพศาล นั่นแหละ รักแท้คือกรุณา

3. มุทิตา ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญอกงามยิ่งขึ้นไปมูทิตา ความหมายโดยวิเคราะห์ศัพท์ หมายถึง โมทนายินดีต่อผู้ประกอบด้วยสมบัติหรือผลดีนั้น ๆ มุทิตา โดยลักษณะหน้าที่หรือกิจ(รส)ผลปรากฏ(ปัจจุปัฏฐาน) และปทัสสถาน (เหตุใกล้) กล่าวคือ มุทิตา(ในสถานการณ์ที่คนอื่นมีสุขสำเร็จหรือทำอะไรก้าวไปด้วยดี) ลักษณะ = พลอยยินดี/ยินดีด้วย หน้าที่ = ไม่ริษยา/เป็นปฏิปักษ์ต่อความริษยา ผลปรากฏ = จัดความริษยา ความไม่ยินดีหรือ ความอดทนไม่ได้ต่อความสำเร็จของผู้อื่น ปทัสสถาน = เห็นสมบัติ/ความสำเร็จของคนสัตว์ทั้งหลาย มุทิตามีสมบัติ (ความสมบูรณ์หรือความสัมฤทธิ์ผล) และวิบัติ (ความล้มเหลวหรือการปฏิบัติผิดพลาด ไม่สำเร็จผล) คือ สมบัติ = สงบหายไร้ความริษยา วิบัติ = เกิดความสมุทสนาน¹⁸ ส่วนมุทิตา ข้าศึก คืออกุศลซึ่งเป็นศัตรูคู่ปรับที่จะทำลายหรือทำธรรมนั้น ๆ ให้เสียไป ข้าศึกไกล = โสมนัส (เช่นดีใจว่าตนจะพลอยได้รับประโยชน์) ข้าศึกไกล = อรติ คือความไม่ยินดี ไม่ยินดี ริษยา มุทิตา คือ ความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีมีความสุขสมหวัง เป็นคุณธรรมที่เชื่อมโยงคนกับคนและคนกับธรรมที่เหนียวแน่นมาก ลองคิดดูเถิดว่าในสังคมเราเมื่อใครได้ดีได้ดีต่างคนต่างก็พากันไปแสดงความชื่นชมยินดีหรือ แม้กระแสนจิตคิดมุทิตาให้กันและกัน สังคมนั้นจะอบอุ่นและน่าอยู่ขนาดไหน มุทิตา ใช้ในสถานการณ์ที่คนซึ่งอยู่เบื้องหน้าของเราได้ดีมีความสุข เราให้กำลังใจเขา ทำไม่ต้องให้กำลังใจเขา เพราะถ้าเราไม่รีบให้กำลังใจ ใจของเราจะพลิกจากมุทิตาเป็นริษยา คือจะทนต่อคุณงามความดีของคนอื่นไม่ได้ เมื่อปล่อยให้ริษยาก่อตัวขึ้นในใจ ริษยานั้นจะเผาไหม้ใจของเราให้เป็นจุน จากนั้นจะลุกลามไปเผาไหม้คนที่เราริษยา พระพุทธเจ้าแนะนำให้มุทิตาก็เพื่อป้องกันริษยา และเพื่อยกระดับจิตใจเราให้สูงขึ้น ปราธนาให้คนอื่นดีกว่าตน นั่นคือเป็นปฏิบัติการณ์ที่ฝึกใจให้เป็นพระโพธิสัตว์องค์น้อย ๆ มุทิตา เป็นรอยต่อทำให้คนเป็นพระโพธิสัตว์ ถ้าเราเห็นคนอื่นได้ดี แล้วเข็มไมล์หัวใจของเราไม่กระดิกด้วยริษยา แสดงว่าเราเริ่มมีพัฒนาการที่จะเป็นพระโพธิสัตว์เกิดขึ้นแล้ว ฉะนั้นใครอยากเป็นพระโพธิสัตว์ให้บำเพ็ญมุทิตาจิต

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 124-126.

ให้มาก ๆ เห็นคนอื่นได้ดีมีความสุขแล้วเข็มไม้หัวใจนี้ไม่กระดิกในทางลบเลย มีแต่ เบิกบาน ผ่องใสกับ กับ เหมือนสายฝนตกมาแล้วหลังฝนพราวเห็นกิ่งก้อออกจากพื้นดิน เพราะมุทิตา ต่อคนอื่น หัวใจจึงสามารถหลุดพ้นจากความคับแคบของโศทรวนแห่งความริษยาได้¹⁹

4. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วย ปัญญา คือ มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขู ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย และปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขา รับผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับ ความ รับผิดชอบของตน²⁰ อุเบกขา ความหมายโดยวิเคราะห์ศัพท์ หมายถึง ความมองอยู่ โดยละความ ขวนขวายว่าสัตว์ทั้งหลายจะอย่าผูกเวรกัน เป็นต้น และโดยเข้าถึงความเป็นกลาง อุเบกขาโดย ลักษณะ หน้าที่หรือกิจ(รส) ผลปรากฏ (ปัจจุภูฐาน) และปทัสถาน(เหตุใกล้) กล่าวคือ อุเบกขา (ในสถานการณ์รักษารธรรมตามความรับผิดชอบต่อกรรมที่เขาทำ) ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการ เป็นกลางต่อคนสัตว์ทั้งหลาย หน้าที่ = มองเห็นความเสมอภาคกันในสัตว์ทั้งหลาย ผลปรากฏ = ระงับความขัดเคืองเสียใจและความคล้อยตามจิตใจ ปทัสถาน = มองเห็นภาวะที่ทุกคนเป็นเจ้าของ กรรมของตน ว่าสัตว์ทั้งหลายจักได้สุข พันทุกขที่ไม่เสื่อมจากสมบัติที่ได้ที่ถึง ตามใจชอบได้ อย่างไร อุเบกขามีสมบัติ (ความสมบูรณ์หรือ ความสัมฤทธิ์ผล) และวิบัติ (ความล้มเหลวหรือการ ปฏิบัติผิดพลาด ไม่สำเร็จ) คือ สมบัติ = สงบหายไม่มีความยินดียินร้าย วิบัติ = เกิดความเฉยด้วย ไม่รู้(เฉยโง่ เฉยเมย เฉยเมิน) ส่วนข้าศึก คือ อุกุศล ซึ่งเป็นศัตรูคู่ปรับที่จะทำลายหรือทำธรรมนั้น ๆ ให้เสียไป คือ ข้าศึกไกล = อัญญาอุเบกขา (เฉยไม่รู้เรื่อง เฉยโง่ เฉยเมย) ข้าศึกไกล = ราคะ(ความใคร่) และปฏิฆะ(ความเคือง)หรือชอบใจและ ชัดใจ²¹

อุเบกขา ความวางเฉยไม่ยินดียินร้ายเมื่อผู้อื่นถึงคราววิบัติ เป็นคุณธรรมที่อาศัยการทำงานของจิตที่ว่าง เรียกกันง่าย ๆ ว่า “ปลง” หรือ “ปล่อยวาง” ก็ได้ กล่าวคือ เป็นการปล่อยให้ ลงปลงให้ได้ในสิ่งต่างๆ ที่จะทำให้อารมณ์ผันแปรไปในความเศร้าโศกเสียใจ เพราะไม่ยึดติดหรือ ยึดมั่นในคน สิ่งของและเหตุการณ์ที่ผิดพลาดคลาดเคลื่อนหรือคาดไม่ถึงให้เป็นเรื่องปกติธรรมดา

อุเบกขา ใช้ในสถานการณ์ที่คนกำลังขัดแย้งกับหลักธรรม หลักการแห่งความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม และหลักกฎหมาย เราควรปล่อยให้คนเหล่านั้นได้รับผิดชอบจากผลแห่ง การกระทำด้วยตัวของเขาเอง โดยปราศจากการแทรกแซง เราวางตัวเป็นกลางด้วยความตื่นรู้ แล้ว ก็กันตัวออกมา ฝ่าคูคนทำผิดหลักการ ผิดหลักกรรม ผิดหลักธรรมนั้น รับผลแห่งการกระทำของ เขาเองอย่างตรงไปตรงมา ตามลักษณะของความเห็นเหตุเป็นปัจจัยที่ว่า “สิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี สิ่งนี้

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 31-33.

²⁰ อ้างแล้ว, หน้า 124-126.

²¹ อ้างแล้ว, หน้า 124-126.

เกิดขึ้นเพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ดับไปก็เพราะสิ่งนี้ดับไป เราเป็นผู้ดู ผู้สังเกตการณ์ ปล่อยให้คนที่สวนทางกับหลักการ หลักธรรม หลักกรรมทั้งหลายนั้น รับผิดชอบซึ่งเขาได้ก่อเอาไว้โดยตรงไปตรงมานั้นแหละคือการวางตัวเป็นกลาง การวางตัวเป็นกลางอย่างนี้ต้องใช้ปัญญาชั้นสูง เพราะมีคนจำนวนมากที่พยายามวางตัวเป็นกลาง แต่เนื่องจากปราศจากปัญญา การพยายามวางตัวเป็นกลางเลยกลายเป็นการปล่อยปละละเลย ฉะนั้น อุเบกขาจึงมีสองลักษณะ หนึ่ง อุเบกขาที่มาพร้อมกับปัญญา เป็นอุเบกขาที่แท้จริง พึงปฏิบัติ สอง อุเบกขาที่มาพร้อมกับความงมงาย เรียกว่า อัญญาอุเบกขา เป็นอุเบกขาที่ควรหลีกเลี่ยง เพราะหากวางอุเบกขาด้วยความงมงาย ยิ่งพยายามวางอุเบกขา กลายเป็นว่ายิ่งทอดธุระ ยิ่งปล่อยปละละเลย²²

สรุปได้ว่า พรหมวิหาร 4 นั้น เมื่อบุคคลที่เจริญอยู่เป็นนิตยชีวิตของเขา ย่อมไม่เดือดร้อน เป็นสุขทุกเมื่อ เพราะมีจิตใจที่ประณีตกว่าคนปกติทั่วไป ท่านจึงเรียกว่าเป็นเหมือนพระพรหม กล่าวคือ คนอินเดียหรือคำว่าพรหมในศาสนาพราหมณ์ คือ ผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง ซึ่งมีคุณอนันต์หายากมากในบุคคลธรรมดาสามัญทั่วไป ดังนั้น ถ้าผู้ใดที่สามารถปฏิบัติตนอยู่ในหลักพรหมวิหาร 4 จึงนับได้ว่าเป็นพรหมในปัจจุบันชาติ การมีชีวิตอยู่หรือไม่นั้นไม่ใช่เป็นสิ่งสำคัญสำหรับเขา เพราะได้ก้าวผ่านอหัตตาหรือการนึกถึงตัวเองเพียงแต่เอาตัวเองเป็นจุดศูนย์กลางของ ความดีแล้วแผ่พลังความดีนี้สู่บุคคลทั่วไปทั้งญาติพี่น้องและบุคคลทั่วไปอย่าง เป็นกัลยาณมิตร

2. อธิบาท 4

อธิบาท แปลว่า ทางเดินไปสู่ความสำเร็จ เช่น ถ้าเราต้องการบำเพ็ญสมาธิเพื่อความสงบใจ เราต้องอาศัยข้อปฏิบัติที่เรียกว่าอธิบาทนี้ สมาธิของเราจึงจะสำเร็จ อธิบาท มี 4 ประการ คือ

1. ความพอใจอย่างแรงกล้าในการทำสมาธิ หรือทำความดีอื่น ๆ (ฉันทะ)
2. ความพยายามอย่างแรงกล้าในการทำสมาธิหรือทำงานอื่น ๆ (วิริยะ)
3. ความตั้งใจอย่างแรงกล้าในการทำสมาธิ หรือทำงานอื่น ๆ (จิตตะ)
4. ระดมปัญญาอย่างเต็มที่ในการทำสมาธิหรือทำงานอื่น ๆ (วิมังสา)

1. ฉันทะ ความพอใจ ได้แก่ ความมีใจรักในสิ่งที่ทำและพอใจในจุดหมายของสิ่งที่ทำนั้น อยากทำสิ่งนั้นๆ ให้สำเร็จ อยากให้งานนั้นหรือสิ่งนั้นบรรลุถึงจุดหมาย ความอยากที่เป็นฉันทะนี้เป็นคนละอย่างกับความอยากได้สิ่งนั้น ๆ มาเสพเสวย ซึ่งเรียกว่า ตัณหาความอยากของฉันทะนั้นทำให้เกิดความสุขความชื่นชม เมื่อเห็นสิ่งนั้นๆ หรืองานนั้นๆ บรรลุความสำเร็จเข้าถึงความสมบูรณ์²³ ในที่นี้หมายถึงสิ่งที่ตนพิจารณาเห็นแน่ชัดด้วยปัญญาแล้วว่าเป็นสิ่งที่เป็นคนเป็นประโยชน์แก่ตนและส่วนรวม ทั้งไม่ทำให้คนอื่นต้องลำบากเดือดร้อนหรือเกิดความเสียหายขึ้นเมื่อได้ใช้ปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งนั้นๆ เป็นคุณ เป็นประโยชน์และปราศจากโทษดังนี้แล้วจึงปลุกฉันทะ

²² อ่างแล้ว, หน้า 33-34.

²³ ส.พินิจจันทร์, คติธรรม, (กรุงเทพมหานคร : อำนวยสาส์น, 2534), หน้า 218.

ความพอใจขึ้นในสิ่งนั้น หลักธรรมข้อนี้เป็นความดีเบื้องต้น ที่จะกระตุ้นเตือนให้คนลงมือประกอบกิจกรรมการทำงาน เพื่อให้บรรลุถึงสิ่งที่ตนประสงค์ ด้วยความสมัครใจและเพลิดเพลินใจเป็น หลักธรรมที่ก่อให้เกิดความริเริ่มในการปฏิบัติงานเพราะเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงได้ตรัสเอา ฉันทะ เป็นอิทธิบาทข้อที่หนึ่ง คือคุณเครื่องให้สำเร็จความประสงค์ประการแรก

2. วิริยะ ความเพียร ได้แก่ ความอาสาหงู แกล้วกล้า บากบั่นก้าวไป ใจสู้ ไม่ย่อท้อ ไม่หวั่นกลัวต่ออุปสรรค และความยากลำบากเมื่อคนรู้ว่าสิ่งใดมีคุณค่าควรแก่การบรรลุถึง ถ้า วิริยะเกิดขึ้นแก่เขาแล้ว แม้ว่าจุดหมายนั้นจะบรรลุได้ยากลำบาก มีอุปสรรคมาก หรืออาจต้องใช้เวลายาวนาน เขาก็จะไม่ท้อถอย

ส่วนซีเกียจหรือเกียจคร้านนี้หาอะไรไม่ได้เลย คนเกียจคร้านไม่มีหวังความสำเร็จในชีวิต ไม่มีหวังที่จะเอาตัวรอดได้ แม้เกิดมาในตระกูลที่มั่งคั่งร่ำรวย ก็รักษาทรัพย์สมบัติไว้ไม่ได้ ในไม่ช้าก็ต้องล่มจม เหมือนคนขี่ไม้พ่อนเล็กๆ ข้ามทะเลหลวง ไปไม่รอดแน่ ความเกียจคร้านนี้เป็น ต้นเหตุแห่งความชั่ว ถ้าเราต้องการแต่ความดี ฉะนั้น ต้องขจัดความเกียจคร้านให้หมดสิ้น อย่าให้มี เหลืออยู่ในตัวเราแม้แต่นิดหน่อยได้แล้ว ปลุกฝังความขยันหมั่นเพียรมีความบากบั่นก้าวหน้า มีใจ เข้มแข็งในการทำงาน ไม่ย่อท้อต่อการกระทำ ไม่ท้อแท้ต่อการลำบาก ไม่ท้อถอยต่อความยากที่ ติดขัด มีใจเด็ดเดี่ยวกล้าหาญในการกระทำสิ่งที่ดีงาม ไม่ทำๆ หยุดๆ ไม่จับจดวนเร ทำติดต่อกัน ไป นี่เป็นเรื่องของความขยัน ความขยันนี้เป็นลักษณะของคน คำว่า คน หมายความว่า ไม่หยุดนิ่ง ต้องเคลื่อนไหวอยู่เรื่อย คือ ต้องทำงาน มีงานอย่างนั้น เป็นชวานาขยันทำนา เป็นชาวไร่ขยันทำไร่ เป็นพ่อค้าแม่ค้าขยันค้าขาย เป็นนักเรียนขยันศึกษาเล่าเรียนการทำงานทุกอย่าง ถ้ามีความขยัน เป็นกำลังแล้ว เป็นสำเร็จแน่และได้ผลสมประสงค์ ดังคำกล่าวที่ว่า “ทรัพย์นี้มีใกล้ ใครปัญญาไวหา ไร่บ้าน แวนแคว้นแดนดิน มีสิ้นทุกสถาน ผู้ใดใจคร้าน บ่พานพบนา”

3. จิตตะ แปลว่า ความคิดจดจ่อ หรือเอาใจฝักใฝ่ ได้แก่ ความมีจิตผูกพัน จดจ่อ ฝักใฝ่เรื่องนั้นใจอยู่กับงานนั้น ไม่ปล่อย ความมีใจจดจ่อฝักใฝ่เช่นนี้ ย่อมทำให้สมาธิเกิดขึ้น

คนเราเมื่อมีความประสงค์สิ่งใด หรือต้องการสิ่งใดสำเร็จสมประสงค์ก็จำเป็นอย่าง ยิ่งที่จะต้องเอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้น เอาใจใส่ต่อสิ่งนั้นอย่างจริงจัง ไม่ละเลยเพิกเฉยหรือทอดธุระเสีย มีความผูกพัน หมายมั่นหรือมุ่งอยู่ในสิ่งนั้นตลอดเวลา เช่นนี้ย่อมได้รับความสำเร็จสมประสงค์ เสมอ ตรงกันข้าม เมื่อประกอบกิจการอันใด ถ้ามิได้เอาใจฝักใฝ่ในกิจการนั้นแล้ว แม้จะมีฉันทะความ พพอใจรักใคร่ และมีวิริยะ ความเพียรพยายามอยู่ก็ดี ก็ยังยากที่จะให้กิจการ นั้นๆ สำเร็จผลตาม ความประสงค์ของตนได้ต่อเมื่อได้เอาใจฝักใฝ่ในกิจการนั้นๆ ไม่ทอดธุระเสีย ไม่วางธุระเสีย กิจการ นั้นๆ จึงจะสำเร็จสมประสงค์ได้ด้วยดี

คำว่า “ฝักใฝ่” เป็นเรื่องของจิตใจ ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง เป็นที่ทราบและ รับรองกันทั่วไปแล้วว่าในคนเรานี้ มีธรรมชาติที่สำคัญยิ่งอยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งเห็นไม่ได้ด้วยนัยน์ตา หรือแม้จะใช้กล้องวิเศษอย่างไรก็ไม่สามารถจะขยายให้มองเห็นได้ แต่อาจใช้ความรู้สึกจับได้ว่ามี อยู่ ธรรมชาติที่ว่านี้ก็คือ สิ่งที่มีสมมติ เรียกกันว่าจิตใจนั่นเอง จิตใจนี้ได้แก่สิ่งที่ทำหน้าที่รู้ สิ่งที่มี

หน้าที่นี้ สิ่งที่มีหน้าที่คิด เป็นสิ่งที่ทำให้คนเราคิดนึกทำอะไรๆ ได้ต่างๆ ตามที่ตนประสงค์เช่น ประสงค์จะให้ร่างกายเหาะเหินเดินอากาศได้ก็คิดสร้างเครื่องบินขึ้น ประสงค์จะให้เป็นหุทิพย์ ฟังได้ไกลได้ยินได้ไกลก็คิดสร้างโทรศัพท์ ประสงค์จะให้เป็นตาทิพย์ดูได้ไกลเห็นได้ไกล ก็คิดสร้างโทรทัศน์ เป็นต้นคิดไปในอวกาศ คิดไปดวงดาวนั้นดาวนี้ อย่างที่ได้ยินได้ฟังกันอยู่เสมอๆ นี่ก็เป็นเรื่องของจิตใจทั้งนั้น กล่าวได้ว่าจิตใจนี้สามารถทำโลกมนุษย์ให้กลายเป็นเมืองสวรรค์ก็ได้ และก็จิตใจนี้แหละที่สามารถทำโลกมนุษย์ให้กลายเป็นเมืองนรกก็ได้ เพราะอะไร เพราะทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ ไม่มีอะไรสำคัญเท่ากับจิตใจ ฉะนั้น จิตใจจึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ทั้งนี้ เพราะทุกสิ่งทุกอย่างเริ่มต้นที่จิตใจ ตั้งต้นขึ้นที่จิตใจก่อน คือเริ่มคิดขึ้นด้วยจิตใจก่อนทั้งนั้นถ้าจิตใจดี ทุกสิ่งทุกอย่างที่สำเร็จเป็นรูปร่างออกมาก็เป็นฝ่ายดี เป็นไปเพื่อความ สุขความเจริญ ถ้าจิตใจไม่ดี ทุกสิ่งทุกอย่างที่สำเร็จรูปร่างออกมาก็เป็นฝ่ายไม่ดีเป็นไปเพื่อความทุกข์ความเสื่อมคนเราจะสุขหรือทุกข์ก็อยู่ที่จิตใจของตน จะร่มเย็นหรือเดือดร้อนจะเจริญหรือเสื่อมก็อยู่ที่จิตใจนี้แหละ ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า “ทุกอย่างสำคัญที่จิตใจ” แม้ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสในเรื่องนี้ไว้ว่า “มโนปุพฺพ กมา ธมฺมา มโน เสฏฺฐา มโนมยา มนสา เจ ปญฺญูเสฺฐน ภาสตี วา กโรตี วา ตโต น ทุกขมนเวติ จกฺกั ว วทโต ปทํ” แปลว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากไป ฉะนั้น ถ้าคนมีใจชั่ว ก็พูดชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป”²⁴

4. วิมังสา ความสอบสวน ไตร่ตรอง ได้แก่ การใช้ปัญญาพิจารณาหมั่นใคร่ครวญตรวจตรา หาเหตุผล คนที่มีวิมังสา จะชอบคิดค้น หาเหตุผล ชอบสอบสวนทดลอง เมื่อทำอะไรก็คิดพิจารณาทดสอบไป ทำงานอย่างใดหรือกำลังประกอบธุรกิจเรื่องใดอยู่ ต้องหมั่นไตร่ตรองพิจารณาเหตุผลในการทำงานนั้น หรือธุรกิจเรื่องนั้นลักษณะของวิมังสาก็คือหมั่นพินิจ พิจารณา ไตร่ตรอง ใคร่ครวญ คิดทบทวนสอบสวนพิจารณาเหตุผลในกิจการที่ตนประกอบให้เห็นเหตุผลต้นปลายโดยแจ่มชัดว่าเมื่อทำเหตุอย่างนี้ลงไปเบื้องต้นแล้ว จะปรากฏผลในเบื้องปลายเป็นอย่างไร หรือว่าเมื่อได้เห็นผลเข้าแล้วไตร่ตรองพิจารณาสอบสวน จนรู้เห็นได้แน่ชัดว่าที่ปรากฏผลเป็นอย่างไรนี้ ก็เพราะมีเหตุผลเป็นอย่างนั้น กล่าวสั้นๆ เพื่อให้จำง่าย วิมังสา ก็คือหมั่นไตร่ตรองพิจารณา จนรู้เห็นเหตุผลในเรื่องที่ทำงานแจ่มแจ้งชัดเจน

วิมังสา ข้อนี้เป็นคุณธรรมที่สำคัญยิ่ง เป็นทางแห่งความสำเร็จที่เห็นได้เด่นชัด เป็นคุณธรรมที่ช่วยให้ถึงความสำเร็จโดยราบรื่นอย่างแท้จริง เพราะทำให้เข้าใจในทางได้ทางเสีย ทางเจริญ ทางเสื่อม ทางควรทางไม่ควร เมื่อมีความเข้าใจอย่างนี้แล้ว จะได้เลือกกระทำแต่ในทางที่ถูกที่ควรซึ่งเป็นทางได้ และจะได้หลีกเลี่ยงหรือละเว้นทางที่ไม่ถูกไม่ควร ซึ่งเป็นทางเสีย รวมความว่าวิมังสา เป็นคุณธรรมที่ทำให้รู้จักเลือกกระทำแต่สิ่งที่ถูกที่ควร และรู้จักหลีกเลี่ยงละเว้นสิ่งที่ไม่ถูกไม่ควรได้โดยถูกต้องไม่มีผิดพลาด ซึ่งเป็นความฉลาดอย่างยิ่งยอด

²⁴ พ.ธ. (บาลี)25/15.

เรื่องเหตุ-ผล หรือ ต้น-ปลาย นี้ ตามธรรมดาจะถูกต้องหรือตรงกันอยู่เสมอ ไม่มีแปรผันหรือคลาดเคลื่อนเป็นอย่างอื่นไปได้ คือ ถ้าเหตุดี ผลก็ดี ถ้าเหตุไม่ดีผลก็ไม่ดีเป็นดังนี้เสมอไป เหมือนอย่างว่าถ้าเราปลูกมะม่วงหรือทุเรียน ผลที่เราได้ก็ต้องเป็นมะม่วงหรือทุเรียน นั่นเอง คงไม่กลายเป็นพริกหรือมะเขือไปได้ ข้อนี้ฉันใด กิจการอื่น ๆ ที่เราประกอบก็ฉันนั้น ผลย่อมเป็นไปตามเหตุ ย่อมจะมีขึ้นแล้วแต่เหตุ คือ ถ้าเราประกอบกิจการดี ไม่ผิดกฎหมาย ไม่ผิดศีลธรรม วัฒนธรรม เราก็จะได้รับผลดี มีแต่ความสุขความเจริญ ตรงกันข้าม ถ้าเราประกอบกิจการไม่ดีซึ่งเป็นกิจการที่แสดงถึงความเห็นแก่ตัว เป็นกิจการผิดกฎหมายผิดศีลธรรมวัฒนธรรม เป็นกิจการที่ทำด้วยโลภะ โทสะ โมหะ เช่นนี้ เราจะได้รับผลที่ไม่ดี มีแต่ความทุกข์ความเดือดร้อน ต้องสะดุ้งหวาดระแวงอยู่รำไป หากความสงบใจมิได้ เพราะเหตุนี้ ท่านผู้รู้จึงได้กล่าวเป็นกลอนไว้ว่า

“อันเหตุผล ต้นปลาย ทั้งหลายແหล
 ย่อมแล้วแต่ บุญกรรม นำสนอง
 ทำเหตุดี ผลดี มีเนื่องนอง
 ทำเหตุชั่ว ผลต้อง เป็นชั่วเอย”

พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสสอนไว้ว่า “ยาทิสั วปะเต พิชั ตาทิสั ลปะเต ผลั กลยณการึ กลยณั ปาปะการึ จ ปาปะกั.” แปลว่า บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น ผู้ทำกรรมดีย่อมได้ผลดี ผู้ทำกรรมชั่ว ย่อมได้ผลชั่ว.²⁵

สรุปได้ว่า อิทธิบาท 4 อย่างนี้ จะเกี่ยวพันกัน และมักมาด้วยกัน เช่น เกิดฉันทะ มีใจรักแล้วก็ทำให้พากเพียร เมื่อพากเพียรแล้ว ก็เอาใจจดจ่อ ใฝ่ใจอยู่เสมอ และเปิดช่องให้ใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรอง

3. สังคหวัตถุ 4

สังคหวัตถุ 4 (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว คือยึดเหนี่ยวใจบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคีหลักการสงเคราะห์ - bases of sympathy; acts of doing favors; principles of service; virtues making for group integration and leadership)

1. ทาน (การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน - giving; generosity; charity)

2. ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดดีมีน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่กันนับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยอมตาม - kindly speech; convincing speech)

²⁵ ส.ส. (บาลี) 15/333.

3. อุตถจริยา (การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม - useful conduct; rendering services; life of service; doing good)

4. สมานัตตตา (ความมีตนเสมอ คือ ทำตนเสมอด้วยปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้อารมณ์แก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะบุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี²⁶)

สรุปได้ว่า สังคหัตถ์ 4 มีที่มา ความหมาย และความสำคัญ กล่าวคือ มีที่มาจากหลักธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรในพระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนาเปรียบเสมือนสิ่งที่ทำให้ส่วนที่แยกกันเข้าด้วยกัน เพื่อดำเนินกิจกรรมต่างๆ เป็นไปได้ด้วยดี

เอกสารอ้างอิง

ดิน ปรัชญพฤทธิ. การบริหารการพัฒนา : ความหมาย เนื้อหา แนวทางและปัญหา. พิมพ์ครั้งที่

13. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555.

ธงชัย สันติวงษ์. องค์กรและการบริหาร. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2543.

พยอม วงศสารศรี. องค์กรและการจัดการ. กรุงเทพมหานคร: พรวนการพิมพ์, 2542.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). พุทธวิธีในการบริหาร. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544.

พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี). คนสำราญงานสำเร็จ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2550.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 20. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2554.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

²⁶ งาม. จตุกก. (บาลี) 21/32/42.

บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ ปีที่ 8 ฉบับที่ 3 กันยายน-ธันวาคม 2563

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. **คุณธรรมสำหรับนักบริหาร**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, 2534.

ว.วชิรเมธี. **รักแท้คือกรุณา**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์สุภา จำกัด,
2551.

ส.พินิจจันทร์. **คติธรรม**. กรุงเทพมหานคร : อำนวยสาส์น, 2534.